

KBM 4009

Niels Hemmingsens Gade m.fl.

Frimands Kvarter, Helligånds sogn, Sokkelund Herred,
Københavns Amt. Sted nr. 020306-560

Stine Damsbo Winther

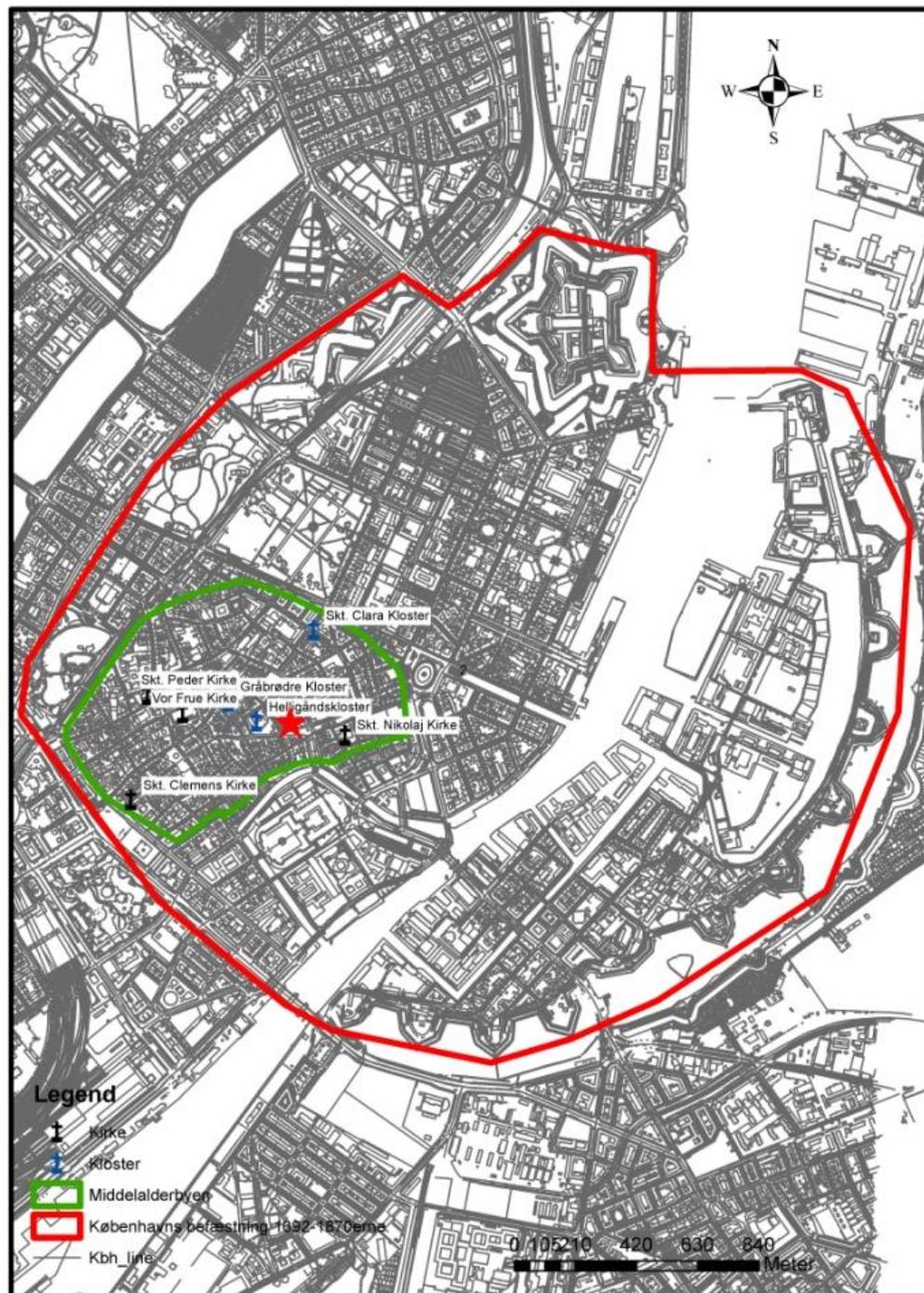
Københavns Museum
Vesterbrogade 59
1620 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
Fax: +45 33 25 07 72
E-mail: museum@kff.kk.dk
www.copenhagen.dk

Forsidebillede: Amagertorv 8. Fra <http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv.html>

© Københavns Museum 2014

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	3
1 Resume	5
2 Undersøgelsens forhistorie	7
3 Administrative data	8
4 Øvrige data	8
5 Topografi, terræn, undergrund	8
6 Målesystem	10
7 Udgravningsmetode	11
8 Undersøgelsens resultater	11
8.1 Fundmateriale	14
8.2 Sammenfatning og konklusion	14
9 Fremtidigt arbejde	14
10 Litteraturliste	14
11 Anlægsliste og –beskrivelse	15
12 Fotoliste	15

Figur 1 Oversigt over placeringen af KBM 4009 Niels Hemmingsens Gade m.fl. (rød stjerne).

1 Resume

Dansk

I forbindelse med nedlægning af fjernvarmerør i Niels Hemmingsens Gade samt flere baggårde til Amagertorv førte Københavns Museum tilsyn med jordarbejdet. Det arkæologiske feltarbejde udførtes som en tilsynssag.

Der blev påtruffet fundamenter i kridtsten samt opfyldslag. Anlæggene dateres til 1600-1800-tallet.

Perioder: 16-1800-tallet

Anlæg: fundamenter, opfyld

Nøgleord: dronning Charlotte Amalie

English

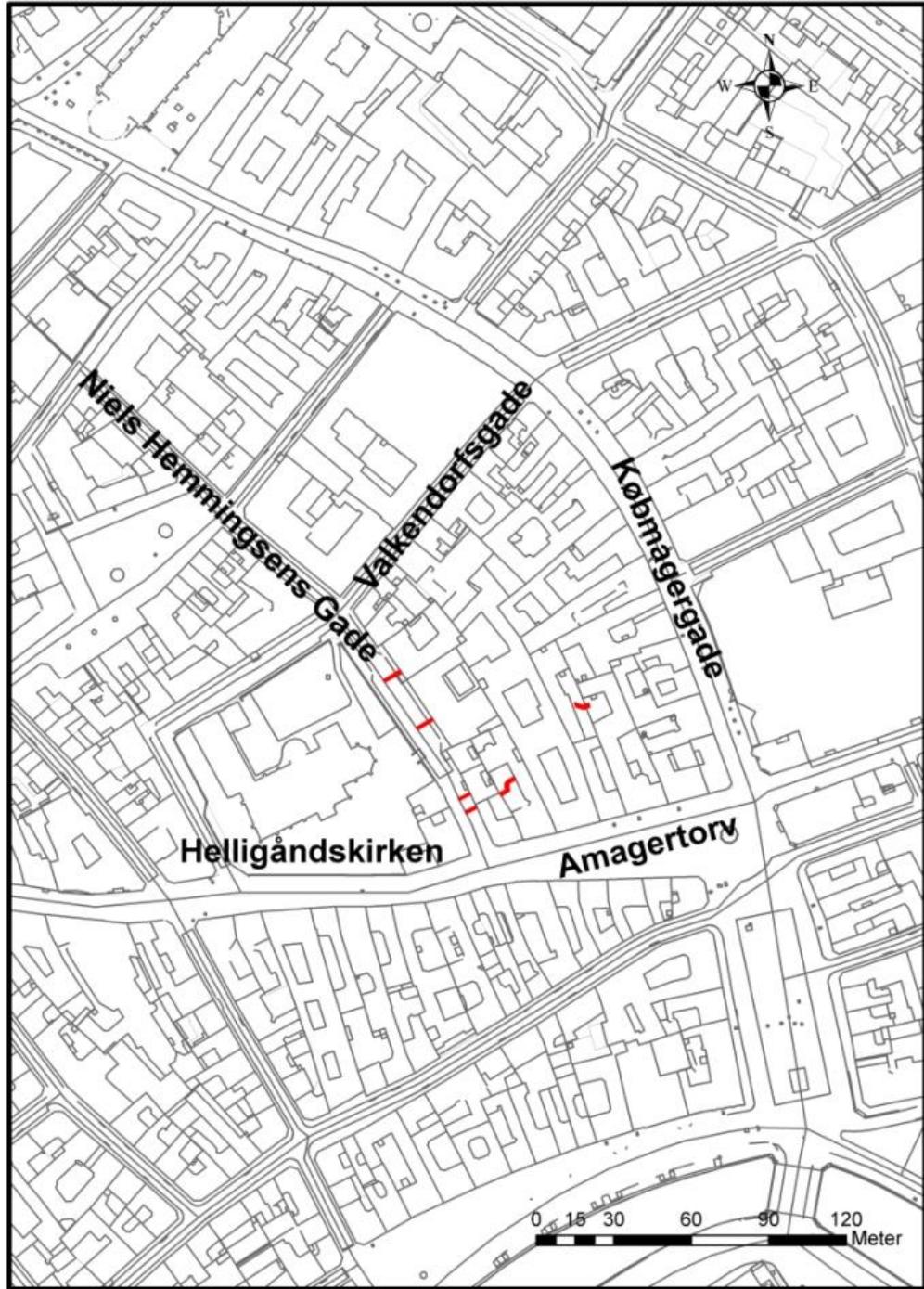
In connection with HOFORs constructing the heating pipe grid at Niels Hemmingsens Gade and several backyards at Amagertorv the Museum of Copenhagen decided that it was necessary to conduct an archaeological watching brief.

Two chalkstone foundations and layers of fill were found. The structures are dated from the 1600s to the 1800s.

Periods: 16-1800s

Features: foundation walls, fill

Key words: Queen Charlotte Amalie

Figur 2 Fjermevarmegrøfternes placering (rød markering).

2 Undersøgelsens forhistorie

Københavns Museum modtog d. 11.6.2013 en henvendelse fra HOFOR, idet der skulle anlægges fjernvarme i Niels Hemmingsens Gade og i flere baggårde til Amagertorv (se figur 2).

Henvendelsen blev fulgt op af en arkivalisk kontrol i Københavns Museums arkiv samt Nationalmuseets database over arkæologiske fund i Danmark (Fund og Fortidsminder). Dette arbejde afslørede, at anlægsarbejdet ville komme til at foregå indenfor et af Kulturstyrelsens udpegede kulturarvsarealer samt et område, hvor der kunne forventes en høj frekvens af arkæologiske fund.

Der er i området tidligere gjort fund fra den ældste middelalder til 1800-tallet, hvilket rejste forventning om at ældre anlæg inde på matriklerne kunne berøres.

Sb-nr.	KBM nr.	Beskrivelse	År	Adresse
020360-210	KBM2138	Registrering af den senmiddelalderlige kirkemur, levn efter områdets boder, der har vendt mod gaden. Derunder ældre bygningsrester og tykke højmiddelalderlige kulturlag. Derudover registrering af senmiddelalderlig vejbelægning samt kar af egeplanker.	2000	Niels Hemmingsens Gade 1
020306-274	Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning j.nr. F54-682.	Registrering af ældre kældergulv under nuværende, sandsynligvis fra 1700-tallet. Desuden mulig opfyldt kælder.	2004	Niels Hemmingsens Gade 1
020306-448	KBM3297 & 3336	Registrering af tidlig middelalderlige kulturlag samt efterfølgende perioder. Ams-dateringer placerede den tidligste aktivitet i 1100-tallet.	2006-7	Købmagergade 11
020306-506	KBM 3964	Registrering af middelalderligt murværk samt kirkegård fra Gråbrødre Klostret samt kulturlag fra middelalder til 1800-tallet, herunder vejlag.	2012	Skindergade & Niels Hemmingsens Gade
020306-525	KBM3978	Registrering af senmiddelalderlige/efterreformatoriske fundamenter, vandledning fra 1700-tallet samt opfyldslag fra slutningen af middelalderen til 17-1800-tallet.	2012	Valkendorfs-gade
020306-547	KBM3996	Registrering af, sandsynligvis, efterreformatorisk murværk og kulturlag.	2013	Løvstræde
Uden j.nr.	-	Ramsings iagttagelse af fundamenter, blandt andet med hvælv, på matriklen.	1911	Niels Hemmingsens Gade 24
Uden j.nr.	-	Ved arbejde tværs over gaden registrering af munkestensfundament på kampesten.	1960	Niels Hemmingsens Gade 24
Uden j.nr.	-	Ved udgravning i kælderen stødte man på kampestensfundament.	1971	Niels Hemmingsens Gade 9

Tabel 1. Tidligere arkæologiske observationer i området omkring Niels Hemmingsens Gade.

14.6.2013 Københavns Museum sendte budget til godkendelse hos Kulturstyrelsen.

20.6.2013 Københavns Museum modtog Kulturstyrelsens godkendelse af budgettet.

Budgettet sendtes til byherre.

28.6.2013 Københavns Museum modtog byherres godkendelse af budgettet.

3 Administrative data

Bygherre på projektet var HOFOR, Ørestads Boulevard 35, 2300 København S. Entreprenør på jordarbejdet var NCC Construction Danmark A/S, Tuborg Havnevej 15, 2900 Hellerup.

Undersøgelserne blev bekostet af HOFOR som bygherre jf. Museumslovens § 26 stk. 2, 1. pkt. om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder. Beretningen og al kommunikation med HOFOR, Kulturstyrelsen og andre interessenter forbundet med undersøgelsen er at finde i museets sags- og dokumenthåndterings-system eDoc. Beretningen ligger endvidere på museets arkivdrev.

Originaldokumentation opbevares hos Københavns Museum under journalnummer "KBM 4009 Niels Hemmingsens Gade m.fl." og internt sagsnummer 2925. En elektronisk kopi af beretningen sendes til Kulturstyrelsen samt til HOFOR.

Kontaktperson fra HOFOR var Bo Keiser-Nielsen og tilsynsførende fra HOFOR var Mai-britt Gjørup.

4 Øvrige data

Tilsynet blev startet d. 23.9.2013 og der blev løbende foretaget tilsyn med lokaliteten og gravningerne frem til 10.3.2014.

Feltarbejdet blev varetaget af Københavns Museum med den indledende sagsbehandling udført ved museumsinspektør Niels Grumløse. Udgravningsansvarlig var museumsinspektør Hoda El-Sharnouby. Daglig leder og beretningsansvarlig var arkæolog Stine Damsbo Winther. Derudover deltog arkæolog Jacob Mosekilde og Niels Andreasen.

5 Topografi, terræn, undergrund

Det berørte område ved Niels Hemmingsens Gade og Amagertorv kan gennem ældre kortmateriale og tidligere undersøgelser ses at have ligget centralt i den befæstede middelalderby (se figur 1). Området har i begyndelsen af middelalderen ligget i forholdsvis åbne omgivelser og omfattet et klosterkompleks samt matrikler beliggende ud til et handelstorv.

Helligåndsklostret

På Niels Hemmingsens Gades vestlige side oprettedes i starten af middelalderen et kloster under den augustinske Helligåndsorten. Det omtales første gang i 1449 i skriftlige kilder¹, hvor ordenen påtog sig omsorg for de syge og fattige, hvilket afspejles i Helligåndshuset, der fungerede som hospital allerede fra 1296². Helligåndshospitalet bestod indtil 1606, hvor det blev flyttet uden for byen til Gammel Vartov. I stedet oprettede Christian IV et tugt- og børnehus, der skulle huses i de gamle hospitalsbygninger. I klostrets østfløj ud mod den nuværende Niels Hemmingsens Gade lå dormitoriet (soverummene) og kapitelsalen (mødesalen). Der har yderligere været kirkegård omkring kirken. Klostret vendte mod syd direkte ud til det middelalderlige Amagertorv. Med reformationen blev klostret nedlagt, men hospitalsfunktionen fortsatte, mens kirken blev til sognekirke³.

Omkring kirkerne i større byer opstod der gennem middelalderen en randbebyggelse, som ofte næsten lukkede kirken inde, men på kirkejorden var der normalt kun bygninger, der havde tilknytning til kirken som fx præsteboliger⁴.

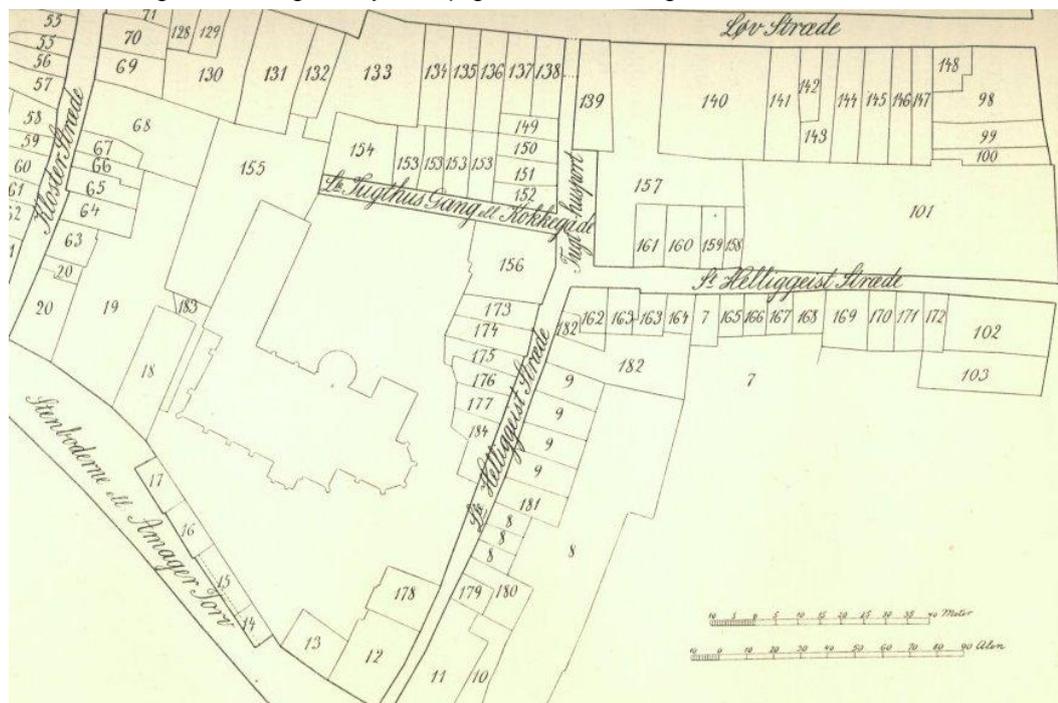
1 Møller 1998:314

2 Fleischer 1985

3 Møller 1988:318

4 Møller 1988:310

Af den oprindelige randbebyggelse omkring Helligåndskirken er der kun tre huse tilbage: Amagertorv 18-20 og Niels Hemmingsens Gade 1-3. Bag facaderne gemmer der sig middelalderlige mure et godt stykke op gennem stuen og førstesalen.

Figur 3 Den sydlige del af Niels Hemmingsens Gade (tidligere kaldet Lille Helliggejst Stræde) med tilhørende matrikler 1689. Christensen:491

Niels Hemmingsens Gade

Stykket mellem Amagertorv og Valkendorfsgade hed oprindelig Lille Helliggejst Stræde⁵, og er den ældste del af Niels Hemmingsens Gade. Den førte fra Amagertorv til Helligåndsklostrets avlsgård bag ved det egentlige klosteranlæg og knækkede over i Store Helliggejst Stræde, nu en del af Valkendorfsgade, der første videre ud til Købmagergade.

I 1689 står Dronning Charlotte Amalie som ejer af matriklerne 158, 159, 160 og 161⁶. Dronning Charlotte Amalie blev født i 1650 og døde 1714⁷. Hun blev i 1667 gift med Christian 5.

Amagertorv

Amagertorv kendes fra middelalderen og har fungeret som centrum for handel i den indre by. Den har under Chr. IV blandt andet været brugt til ridderturneringer ved festlige lejligheder. Torvets langstrakte form vidner om, at det ligeledes var en del af hovedfærdselsåren, der gik øst-vest gennem byen.

Amagertorv 6-8

Bygningen på Amagertorv 6 er en renæssancebygning opført til borgmester Mathias Hansen i 1616 (se figur 5). Bygningen blev ikke beskadiget af branden i 1728. Foruden hovedhuset findes et sidehus samt et baghus. Af beboere kan foruden Mathias Hansen nævnes

Figur 4 Dronning Charlotte Amalie. <http://dkks.dk/dronning-charlotte-amalie>

⁵ Tønnesen 1988:353f

⁶ <http://www.kobenhavnhistorie.dk/bog/matrikel/frimand.html#160>

⁷ <http://dkks.dk/dronning-charlotte-amalie>

lægen Jens Bang (1737-1808), en professor i anatomi samt direktør for Københavns fattigvæsen⁸. Også musikhandleren og komponisten Emil Hornemann (1809-1870) har været bosiddende her. Fra 1912 til i dag huser bygningen butik for Royal Copenhagen. Bygningen Amagertorv 8 blev opført i 1737-38 med kælder og tre etager for glarmester Jens Pedersen⁹. Af beboere kan nævnes kirurgen C.C. Withusen (1778-1853).

Amagertorv 10

Forhuset blev i 1860'erne sammensat af to 1700-tals huse. Ejendommen består yderligere af side- mellem og bagbygninger. Af beboere kan nævnes kirurgen og professoren Thorkild Rovsing (1862-1927)¹⁰.

Amagertorv 14

Forhuset er fra ca. 1730 men blev i 1800-tallet stærkt ombygget. Bygningen består af side og baghus. Af beboere kan nævnes jurist og forfatter Enevold de Fassen (1755-1808) samt oldforskeren C.C. Rafn (1795-1864)¹¹.

Figur 5 Amagertorv. I baggrunden ses husrækken, hvoraf flere af fjernvarmegrøfterne blev gravet. Blandt andet Mathias Hansens renæssancebygning til højre i billedet (Amagertorv 6 med de dobbelte spidse gavle). Tårnet bag ved husrækken er Helligåndskirken. Maleri af Heinrich Hansen 1860. Københavns Museum.

6 Målesystem

Det var ikke muligt at anvende GPS til indmåling grundet den tætte bebyggelse. Indmåling blev derfor udført manuelt med målebånd i forhold til eksisterende bygninger og derefter oprettet i museets digitale registreringsprogram IntraSIS. De fremkomne arkæologiske anlæg blev målt ind i forhold til grøfterne samt de nuværende bygninger. Registreringen af disse er primært udført som skitser, med tilhørende mål, der derved efterfølgende kunne georefereres og lægges ind i IntraSIS.

⁸ <http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%206.html>

⁹ <http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%208-8a-b.html>

¹⁰ <http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%2010-10a-c.html>

¹¹ <http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%2014.html>

7 Udgravningsmetode

Det arkæologiske arbejde bestod af et løbende tilsyn, hvorunder arkæologiske anlæg og synlig stratigrafi blev registreret, digitalt fotodokumenteret. Det ansås ikke på noget tidspunkt for nødvendigt at standse anlægsarbejdet, da det var muligt at dokumentere de fremkomne anlæg hurtigt samt i gravefolkenes pauser.

Gravning af grøften blev foretaget med maskine, hvor den opgravede jord blev kørt væk med dumper til en container placeret i Niels Hemmingsens Gade.

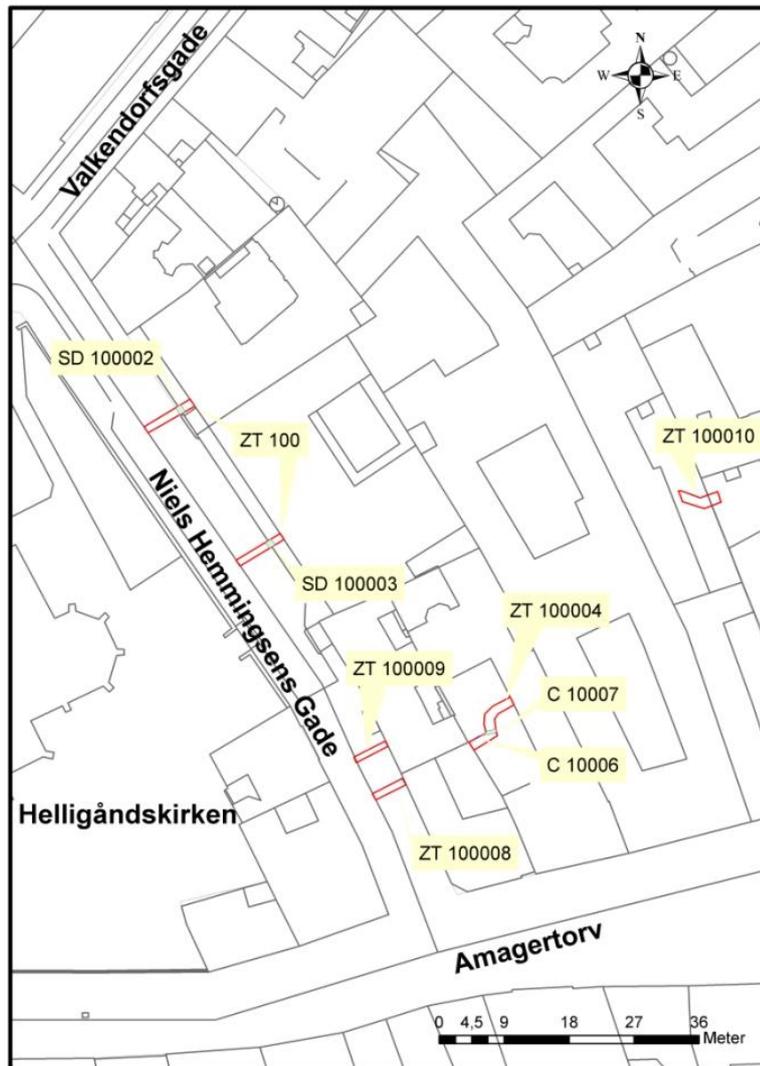
Da entreprenørens erfarne gravefolk i flere år har samarbejdet med museet på anlægsarbejder, blev der udvist stor forståelse for det arkæologiske arbejde.

8 Undersøgelsens resultater

I grøfterne placeret i Niels Hemmingsens Gade var den øverste halve meter under nuværende overflade var generelt forstyrret af recente kabel og ledningsføringer.

I grøfterne i baggårdene bestod de øverste 0,40 meter generelt af recent stabilgrus under brostensbelægningen.

Ved undersøgelsen blev der dokumenteret to stenkonstruktioner og et enkelt opfyldslag.

Figur 6 Oversigt over grøfter og anlæg.

Niels Hemmingsens Gade

Der blev i grøfterne ZT100 fundet to stenkonstruktioner (SD100002 og SD100003). De blev fundet i grøfter med knap 22 meter i mellem. Disse var orienteret nordøst-sydvest svarende til Niels Hemmingsens Gades orientering. Da fundamenternes længderetning lå på tværs af grøfterne, blev kun få meter af fundamenterne erkendt ad gangen.

Stenkonstruktionerne bestod af en massiv kalkstensmur sat på fundament af blandet tegl (røde, gule og brune). Kalkstenenes top lå i 0,40 meter under nuværende overflade (UNO) og fortsatte ned til udgravningsgrænsen i 1,10 meter UNO. Dateringen er uvist da der ikke var fund, der kunne knyttes til nedgravning. Dette var forårsaget af, at anlægget var gravet, før arkæologerne ankom til feltet. Derved kunne det omkringliggende fyld

Figur 7

Kridtstensfundament SD100002 set mod vest.
Foto WP_20130923_10_14_10_Pro.

Figur 8

Kridtstensfundament SD100002 set mod Ø.
Foto WP_20130923_10_13_33_Pro.

heller ikke er kendes, da jorden ikke længere var synlig på grund af spunsning. Ud fra fundamenternes ensartethed i materialer, opbygning og placering tolkes de til at være samhörørende både funktions- og dateringsmæssigt.

Fundamenterne lå ca. 1,5 meter fra den nuværende facadelinje, der på dette stykke af gaden er trukket tilbage i forhold til resten af facadelinjen. Det kunne derfor tyde på, at fundamenterne har udgjort den tidligere facade mod Niels Hemmingsens Gade, der har flugtet med de resterende bygninger. Dette kan ligeledes erkendes på ældre kortmateriale (se figur 3).

Kridtstensfundamenterne skiller sig ud fra de ellers tidligere erkendte fundamenter, der er fundet i området. De hyppigst forekomne fundamenter synes primært at være bestående af røde eller gule tegl¹². Ejeren af matriklen i 1689 skiller sig ligeledes ud ved at være royal. Om fundamenterne har været i funktion direkte i forbindelse til Dronning Charlotte Amalies ejerskab kan ikke siges, da fundamentet ikke kan dateres nærmere.

Amagertorv

I baggården til Amagertorv 14 blev der fundet en enkelt kridtsten, der minder om typen af sten i kridtstensfundamenterne (SD100002 og SD100003) i Niels Hemmingsens Gade. Denne sten lå uden samhörighed til andre anlæg og er dermed sandsynligvis sekundært deponeret. Den blev fundet ca. 1,10 meter UNO og lå i et område opfyldt med et lag af heterogen mørk gråbrun let sandet ler indeholdende brokker, sten og mørtelnistre. Jorden var i områder forstyrret af rødderne fra den omkringstående beplantning. Laget var omkring 1 meter tykt og fortsatte ned til udgravningsgrænsen. Dette lag synes at være udbredt over store dele af det omkringliggende område og er blevet erkendt i flere af felterne samt på tidligere gravninger¹³. Der blev ikke fundet nogen genstande, der kunne datere fylden yderligere.

Figur 9 Profil C10006 med enkelt kridtsten. Foto DSC_3607.

---

¹² Se rapporter oplyst i Tabel 1

¹³ KBM 3964

8.1 Fundmateriale

Der blev ikke gjort arkæologiske fund ved tilsynet.

8.2 Sammenfatning og konklusion

Der er ved gravning i Niels Hemmingsens Gade og et mindre antal baggårde til Amagertorv fundet spor efter tidligere bygninger samt området opfyldslag. Fundamenterne kan sandsynligvis sættes i forbindelse med Dronning Charlotte Amalie, der i 1689 stod som ejer af matriklen.

9 Fremtidigt arbejde

Skal der i fremtiden foretages arbejder i et dybere niveau, vil det være lønsomt at foretage en undersøgelse, eftersom der endnu kan være såvel bevarede kulturlag, som jordfaste fortidsminder herunder.

Det vurderes desuden, at de tilstødende arealer til de her undersøgte traceer, har potentiale til at give væsentlige informationer om byens historie og dens borgere. Det omfatter blandt andet muligheden for at påtræffe kulturlag, jordfaste fortidsminder som nedgravninger i undergrunds niveau og informationer om beboelse, handel og dagligdagsaktiviteter belyst ved rester af fundamenter, strukturer og genstande.

Københavns Museum

10 Litteraturliste

Christensen, V. 1912. *Historiske meddelelser om København III*. København.

Fleischer, J. 1985. *København. Kulturhistorisk opslagsbog med turforslag. Afsnit H – Helligåndskirken*. København. Elektronisk udgave på:
http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/kko/h/kko_h-9.html

Møller. 1988. *Strøget og Gammel Strand. I: Bramsen, B. (red.) 1988. København før og nu – og aldrig. Bind 3*. København.

Tønnesen, A. 1988. *Nord for Strøget. I: Bramsen, B. (red.) 1988. København før og nu – og aldrig. Bind 4*. København.

<http://dkks.dk/dronning-charlotte-amalie>
<http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/matrikel/frimand.html#160>
<http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv.html>
<http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%206.html>
<http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%208-8a-b.html>
<http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%2010-10a-c.html>
<http://www.indenforvoldene.dk/amagertorv%2014.html>

11 Anlægsliste og –beskrivelse

Id	Name	Subclass	Main orientation	Basic Interpretation	Description
100002	Mur 1	Stone/Brick Structure	NW-SE	Wall	Massiv kalkstensmur sat på fundament af blandet tegl. Rød, Brun (!) og håndblandet gule tegl. 5 skifter Kalksten fra 40cm UNO (Under nuværende overflade) til 110 cm under UNO. Massivt rent kalk. Datering uvist da der ikke var fund der kunne knyttes til nedgravning, årsaget af at anlæg allerede var gravet før museet ankom. Ingen tegn på ildsvedning af denne mur. Kraftig Mørtel, grågult, sandet med iblandet grus, store stykker trækul.
100003	Mur 2	Stone/Brick Structure	NW-SE	Wall	Helmuret stor, fundamentsmur (?) Formodet fundamentsmur da den ellers er utroligt dårligt opmuret, Gennemgravet af maskine før besigtning af Københavns Museum. Umuligt at anslå skifte-teknik. Stærk mørtel. spredte munkesten, brune teglsten (!) og håndblandet gule teglsten. Ingen tegn på oprindelig overflade i forbindelse med muren. Det er derfor ikke muligt af bekræftige om muren stod over eller under gadeplan.... Muren var 1 metret bred. Øst højde af mur: 85 cm. Vest højde af mur: 105 cm. Muligvis tegn på sværrning fra brand på øverste skite, umulgt at afklare da spuns og højthængede brosten (nedfaldningsfare) forhindre videre tilsyn. Kraftig Mørtel, grågult, sandet med iblandet grus, store stykker trækul. Ingen fund. Bund af grøft 1,70 (UNO)
100005	beton-kanal	Disturbance		Disturbance	Moderne beton

12 Fotoliste

Foto nr:	Set mod	Dato	Bemærkning
WP_20130923_09_37_32_Pro	NØ	09-23-13	Teglstensfundament S100003
WP_20130923_09_37_52_Pro	NV	09-23-13	Teglstensfundament S100003
WP_20130923_09_38_07_Pro	N	09-23-13	Teglstensfundament S100003
WP_20130923_10_11_24_Pro	NV	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
WP_20130923_10_12_13_Pro	NØ	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
WP_20130923_10_12_51_Pro	N	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
WP_20130923_10_13_33_Pro	Ø	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
WP_20130923_10_13_52_Pro	Ø	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
WP_20130923_10_14_10_Pro	V	09-23-13	Kalkstensfundament S100002
DSC_3600	SV	01-14-14	Opfyld, ZT100004 østlige del
DSC_3603	NØ	01-14-14	Opfyld, ZT100004 østlige del
DSC_3607	NV	01-14-14	Profil C100006, kridtsten
DSC_3608	Ø	01-14-14	Profil C100007, opfyld
DSC_3615	Ø	01-14-14	Arbejdsfoto, opfyld